

5. Kersbergen K. «Governance» as a bridge between disciplines: Cross-disciplinary inspiration regarding shifts in governance and problems of governability, accountability and legitimacy / K. Kersbergen, F. Waarden // European Journal of Political Research. – 2004. – Vol. 43. – P. 151.
6. Kickert W. Public governance in the Netherlands: An alternative to Anglo-American «managerialism» / W. Kickert // Public Administration. – 1997. – Vol. № 75. – P. 732.
7. Про Кабінет Міністрів України Верховна Рада України : Закон від 07.10.2010 № 2591-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.
8. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.12.2010 № 1085/2010 // Урядовий кур'єр. – 2010. – 14 грудня.

УДК 321.01:37.017.92

Третьякова Т. М., НУ «ОЮА»

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ЯК УМОВА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В даній статті встановлюється взаємозв'язок та взаємозалежність процесів гуманізації освіти та розвитку громадянського суспільства

В данной статье устанавливается взаимосвязь и взаимозависимость процессов гуманизации образования и развития гражданского общества.

The purpose for scientific research of this article is to establish interrelationships and common patterns such processes as the humanization of education and the formation of civil society.

Завдання подолання кризових явищ та формування громадянського суспільства є одним з найважливіших завдань, що стоять перед нашим суспільством. Перехід від політичних інститутів тоталітарної системи влади до демократії є складним процесом розвитку, в якому модернізація набуває глибинного політичного характеру, проектується на всі складові системної трансформації суспільства.

Перетворення в соціально-політичній сфері супроводжуються духовною і економічною кризою, яка заповонила всю сферу людського буття, призвела до ряду потрясінь і небезпек, конфліктів і втрати у більшості людей надії на краще майбутнє. Такі перетворення в Україні передбачають реформування політичної системи, формування нового типу політичної культури – демократичної культури,

основою якої є гуманістичні цінності: свобода, толерантність, соціальна справедливість, солідарність, реалізація та захист прав людини.

Взаємозв'язок проблеми демократизації і становлення громадянського суспільства в Україні досліджують такі вчені як В. Барков, М. Мокляк, Т. Ковальчук, В. Кремень, Б. Кузьменко, В. Тимошенко, В. Полохало, Ф. Рудич, В. Сіренко, В. Ткаченко та ін.

Соціально-політичний трансформаційний процес охоплює широкий спектр соціального, політичного й особистого життя. Вивчення ролі громадянина в цих сферах громадського життя і процесах модернізації, політичної соціалізації і консолідації суспільства відображено в теоретичних і практичних роботах Є. Головахи, І. Кресіної, Є. Либанової, С. Макєєва, В. Медведчука, Н. Паніної, В. Полохало, Г. Щедрової та ін.

Аналіз різних підходів до розуміння громадянського суспільства дає змогу висвітлити генезу із сучасних інтерпретацій категорії «громадянське суспільство». А також допоможе виявити, що становить перешкоди на шляху формування повноцінного громадянського суспільства.

В українській науці дану категорію почали розробляти з середини 90-х років ХХ століття. В умовах демократизації політичної сфери науковці розпочали дослідження таких аспектів як шляхи формування громадянського суспільства, його взаємодію з державою за умов модернізації політичного життя. Їм присвячені праці сучасних вчених В. Безверхого, Г. Гука, Т. Ковальчук, І. Пасько, Я. Пасько, О. Проценко, В. Чепиноги, М. Рябчука, Г. Щедрової.

Для аналізу певних визначень-дефініцій наведемо декілька типових інтерпретацій, які пропонують вітчизняні вчені. Так, Г. Щедрова визначає, що громадянське суспільство є суспільством громадян із високим рівнем економічних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [1]. Цієї точки зору дотримується і Т. Ковальчук, яка вважає, що «громадянське суспільство – це комплекс соціальних відносин, система суспільних інтересів (економічних, соціально-політичних, релігійних, духовних, сімейних, культурних та ін.), яка виражає різноманітні цінності, інтереси і потреби членів суспільства» [2]. А. Мацюк зазначає, що «громадянське суспільство – це вся сукупність людських відносин і відповідних формальних і неформальних суспільних інститутів, які опосередковують її приватне життя і, через які вона задовольняє свої потреби і інтереси» [3]. Відомий український вчений В. Бабкін акцентує увагу на високому рівні економічних, політичних і моральних властивостей

громадянської спільноти, яка спільно з державою утворює розвинені правові відносини. На його думку, це суспільство рівноправних громадян, що взаємодіє з державою заради них. Таке суспільство є базисом держави, воно ініціює в ній необхідні зміни [4].

З правової точки зору дають такі визначення, наприклад: А. Колодій, на думку якої громадянське суспільство – це така організація людей, за якої кожна людина є вільною у своїй поведінці і має можливість приймати свої власні, особисті, самостійні рішення [5]. Зокрема, О. Скакун характеризує громадянське суспільство як систему взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх добровільно-сформованих об'єднань, які знаходяться у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, яка покликана створювати умови для їх вільного розвитку [6].

Крізь призму ринкових відносин вчений О. Шмоткін доповнює розуміння терміну громадянське суспільство як «сукупність приватних економічних і духовних стосунків між громадянами, які виникають між ними з приводу задоволення їх особистих благ» [7].

Наступну дефініцію пропонує Ю. Тодика. Громадянське суспільство – це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивіда та колективів, життєдіяльності соціальної, культурної та духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління [8] та ін.

Конформістський підхід до сучасних визначень поняття «громадянське суспільство», які постають в дискусіях з різноманітних проблем процесу модернізації суспільного життя доводить, що громадянське суспільство належить до дефініцій, в осмисленні яких не досягнуто теоретичної однозначності. Але ми бачимо, що всі вчені акцентують увагу на гуманістичному потенціалі громадянського суспільства, ролі моралі у формуванні відповідних цінностей, відзначають глибоку кризу у суспільстві, яка виражається у соціальної безпорадності, суспільній інерції, апатії, цинізмі. На думку доктора політичних наук Г. Щедрової, громадянське суспільство можливе «лише з моменту появи громадянина як самостійного індивіда, що усвідомлює себе членом суспільства, наділеним правами і свободами, моральною відповідальністю за свої дії перед рештою громадян» [9]. Вважаю за необхідне доповнити: «Що саме усвідомлення своєї моральної відповідальності перед майбутніми поколіннями є однією з провідних наукових думок сучасного становлення громадянського суспільства в гуманістичному аспекті».

Також ми можемо помітити, що вчені солідарні в своїх наукових поглядах щодо аспекту роздержавлення суспільства, але що знаходиться в тісній взаємодії з ним.

Як результат деєтатизація суспільства стає провідним завданням в процесі трансформації, де саме «громадянське суспільство» виступає як організована конструктивна протипага державному тиску з його бюрократичним апаратом.

Так, відповідно до Конституції України, в політичній, економічній ідеологічній галузях та децентралізації державної влади «...має бути проведена в життя така концепція співвідношення особи, суспільства і держави, яка дозволила б не тільки змінити сьогоднішній менталітет людини, але й сприяти формуванню вільної особи з високою політичною, правовою і економічною культурою, яка усвідомлює свою цінність і гідність» [10].

Перехід до громадянського суспільства – досить складний і тривалий цивілізаційний процес. Його початки можна помітити ще в часи полісної демократії та республіканського правління у стародавньому Римі. Більш зрілі прояви та ознаки, що характеризують цей процес пов'язують з такими інституціями, як: виборність органів влади; конкуренцією у боротьбі за владу; багатопартійністю; поділом влади, яким започатковується система стримувань і протипаг; функціонуванням самоврядних структур громадянського суспільства; незалежністю судової влади та засобів масової інформації. Однак, як показує практика, це лише необхідні, але недостатні передумови створення громадянського суспільства. Ми бачимо, що перешкодою на шляху формування повноцінного громадянського суспільства стають: духовно-культурна різномірність населення, громадянська пасивність і відчуженість, державний патерналізм та відсутність справжніх комплексних реформ.

Отже, перед сучасною цивілізацією постає ряд актуальних проблем, для вирішення яких першочергового значення набувають проблемами гуманізації свідомості українського народу через гуманізацію освіти, науки, культури та всього суспільного життя. І така постановка задач обумовлена соціокультурною ситуацією, що нині складається в нашому суспільстві та взагалі у цілому світі. А саме: дегуманізація суспільства та тенденції її розвитку. Оточуюче середовище не сприяє формуванню у молодих людей рис гуманності і тому ця проблема потребує особливої уваги. Наша країна сьогодні перебуває в таких важких економічних умовах, в яких процес становлення особистості молодої людини ускладнюється, так як недостає матеріальних коштів на навчання, виховання, на залучення молоді до культури, що безумовно дає свої рецидиви в майбутньому. Вважаємо, що саме освітні заклади мають бути джерелом поповнення браку гуманізму в сучасному соціумі. А в центрі освітньої моделі завжди стоїть ідея, яка відображає головні вимоги держави до своїх громадян.

І саме інститут вищої освіти є таким елементом суспільства, який відповідає за формування «людського капіталу».

Доктор психологічних наук Г. О. Балл психолого-педагогічний зміст гуманізації освіти вбачає у створенні сприятливих психофізіологічних і соціально-психологічних умов для становлення особистості, стимулювання її руху до само актуалізації та особистої свободи; розкритті можливостей наповнення свободи індивідуума повноцінним змістом через прилучення до досягнень цивілізації і включення в діалогічні процеси творення культури.

Особливість гуманізації освіти полягає в збереженні нею виховної функції і ні в якому разі недопущення переходу освітнього процесу до суто надання освітніх послуг у формі вузько направлених спеціальних знань. Принаймні в таких культурних осередках як національні університети. Адже аналіз результатів освітньої практики показує, що ефективним засобом управління становлення і розвитку системи гуманістичного навчання і виховання є гуманізоване освітнє середовище, яке містить в собі ніші, які будучи духовним, матеріальним та соціальним утворенням забезпечують студенту прояв суб'єктивних якостей.

Взагалі, гуманізація – процес «олюднення» суспільного життя, в основі якого лежить принцип світогляду, що людина є найвищою суспільною цінністю, вона здатна до необмеженого розвитку і самовдосконалення, реалізації усіх її сутнісних сил, здібностей і талантів [11].

Упродовж історії цивілізації гуманізація набуває різних напрямів, форм, забарвлень. В сучасну епоху вона набуває глобального характеру як процес утвердження гуманних цінностей у світовій культурі, політиці, економіці. В українському суспільствознавстві проблема гуманізації постає як процес відродження національної культури, становлення і розвитку правової держави та громадянського суспільства.

Освіта – єдина сфера цілеспрямованої й системної підготовки людини до життя на основі відповідних знань, формування світогляду, ціннісних орієнтацій, навичок поведінки та практичної діяльності, залучення до культури [12]. На нормативному рівні є всі умови для активного розвитку процесу гуманізації в нашій країні. Задекларованість Конституцією України (ст. 23) вільного та всебічного розвитку особистості передбачає в якості домінантного вектора реформування (модернізації) системи вищої освіти її реальну гуманізацію. Закон України «Про освіту», акцентуючи на державній значущості галузі освіти, наголошує на гуманізмі, демократизмі, пріоритетності загальнолюдських цінностей. Також

існує значна кількість державних та міжнародних програм щодо розвитку системи освіти на засадах гуманізму.

Дефіцит гуманності породжує бездуховність освіти зокрема та усього суспільства в цілому. Під тиском індустріального, технічного і ринкового розвитку соціуму освіта втрачає гуманістичний зміст (тобто орієнтацію на розвиток особистості) і перетворюється на вивчення вузького спектра професійних знань і вмінь. Але освіта в її гуманістичному розумінні – це не просто навчання. Відомий педагог і філософ Г. С. Гесен стверджує, що найважливіші функції освіти – це навчання і виховання в їхній безперервній взаємодії [13]. Так, однією з найважливіших задач, що стоять перед модернізацією системи вищої освіти (якщо не головною) є її гуманізація, що виражається перш за все в поверненні їй нещодавно втраченої виховної функції. Через спробу «викреслення» виховної складової із суспільного життя український народ опинився на порозі катастрофи, коли значна частина соціуму має нестабільні, хаотично поєднанні ціннісні пріоритети, життєві цінності, ідеали; коли суспільство не має стрижня щодо принципів та норм свого існування, які б поєднували та робили його міцнішим.

Аналіз сучасного стану українського суспільства дозволяє стверджувати, що в ньому відчувається потреба у принципово нових підходах до організації виховної роботи і насамперед у середовищі студентської молоді, яка у найближчому майбутньому складе ядро української інтелігенції.

Не зважаючи на те, що питання виховання вже відобразилися в окремих концепціях на мікро- (ВНЗ) та макро- (держава) рівнях, проблеми системного наукового вивчення процесу виховання, механізмів виховної роботи у ВНЗ за умов трансформації українського суспільства залишаються вкрай актуальними. Особливого значення набуває завдання концептуалізації виховання на рівні вищої освіти, як соціального та політичного інституту.

Питання виховання є тим шаром наукового знання, який сягає своїм корінням у давнину. Ще Платон, Аристотель, Сенека, Плутарх виокремлювали проблему виховання у своїх теоретичних доробках. Подальший розвиток цього напрямку пов'язаний з іменами гуманістів-просвітителів – Ф. Рабле, М. Монтеня, Вівес Хуан Луїса, результатом наукової творчості яких стала поява поняття «гуманістичне виховання», а саме: «цілеспрямований процес формування людинолюбивої особистості, здатної в будь-яких життєвих ситуаціях творити добро і протистояти злу, особистості, що поважає всіх людей не залежно від світогляду, соціального становища, національної приналежності, статі, віку, місця проживання і т. п.» [14].

Суть такого підходу в тому, що і навчання і виховання є основними компонентами освітньої діяльності, які сприяють повному та різносторонньому розвитку особистості. Але на відміну від попередніх епох, змінюється їх співвідношення. Якщо раніше основним компонентом навчально-виховного процесу були знання, то зараз – особистісний розвиток і становлення цілісної особистості. Ця зміна статусу проявляється в першу чергу в динаміці засобів та мети. Раніше формування особистості було засобом для оволодіння знаннями, а зараз набуття тих чи інших знань та навичок є основним засобом становлення та розвитку особистості. Знання перестають бути самоціллю, основною метою навчального процесу, хоча саме за ними залишається функція найважливішого інструменту досягнення мети – розвитку індивіда.

Саме тому в період становлення ринкових відносин в Україні перед ВНЗ постають нові завдання, пов'язанні із новими умовами соціалізації, у тому числі виховання особистості фахівця, із розвитком таких його якостей, як високий професіоналізм, активність, діловитість, заповзятливість, мобільність, почуття відповідальності, уміння працювати, швидко орієнтуватися в ситуації, приймати самостійні рішення, поважати працю, формувати потребу в постійному оновленні знань і самовдосконаленні, розвивати культуру міжособистісного спілкування тощо.

Досвід показує, що навчання, яке виключає духовно-моральну складову й орієнтується лише на передачу максимального обсягу знань та освоєння технологій, не забезпечує професійної успішності фахівця й неминуче спричиняє кризу соціально-культурної та особистісної ідентичності. Навчання ефективно лише настільки, наскільки йому вдається пробудити в людині людське (її духовність, волю до самопобудови, самоконструювання, інтерес до самопізнання й самовизначення).

Тому надзвичайно важливим є розуміння ВНЗ як соціокультурної системи, функції якої не обмежуються підготовкою людини до професійної діяльності. Його необхідно розглядати як канал трансляції та відтворення культурних норм, цінностей, ідей, як простір генерування суспільної ідеології, яка разом із її носіями вросла в культуру й дасть свої результати.

Процес гуманізації освіти зі зверненням до його основоположних принципів: добра, людяності, чесності, довіри, поваги до людської гідності, толерантності, відповідальності, піклування про благополуччя своєї спільноти, визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і виявлення своїх здібностей, затвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин, – поступово наближається до розв'язання проблем відродження духовності. Що обов'язково

є запорукою успіху побудови громадянського суспільства. Це складна і неоднозначна проблема, оскільки передбачає тісний взаємозв'язок та взаємовплив існуючих законів – духовних, природних, правових і процесів, що беззаперечно підкорюються цим законам. І така очевидна взаємозалежність процесу становлення громадянського суспільства на макрорівні та процесу гуманізації навчально-виховного процесу на мікро рівні, що має спільну особливість – вони виступають і як процеси в їх динамічному стані і як бажаний кінцевий результат. Тобто як ідеальні конструкції щодо кінцевої мети цих процесів. Як висновок вважаємо, що потрібно віддавати перевагу пізнанню та розумінню реальності та ідеальності того, що є і чому слід бути. І у навчально-виховному процесі потрібно розвивати здібності студентів у сфері вільних мистецтв та моральних цінностей, аби вони могли отримати справжню свободу й мати волю та напрям для реалізації своїх ідеалів, якщо ми дійсно ставимо за мету – прямування до такого якісного за своїм змістом суспільства як «громадянське».

Література:

1. Політологічний енциклопедичний словник/ упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенька. 2-е вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. – С. 119.
2. Ковальчук Т. І. Поняття, зміст і структура громадянського суспільства/ Т. І. Ковальчук// Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення. – К. : «Логос», 1997. – С. 56-57.
3. Мацюк А. Р. Громадянське суспільство – соціальна основа держави, влада і демократія / А. Р. Мацюк// Українське право. – 1995. – № 1 (2). – С. 24-34.
4. Бабкін В. Д. Україна на шляху до громадянського суспільства та правової держави / В. Д. Бабкін// Громадянське суспільство і підприємництво в Україні: проблеми і шляхи становлення. – К., 1996. – С. 27-36.
5. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства: Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні / ред. Л. Федорів. – Львів, 2002. – 276 с.
6. Скакун О. Ф. Громадянське суспільство і правова держава: шляхи розвитку в Україні / О. Ф. Скакун// Правова держава України: проблеми перспективи розвитку. – Харків, 1995. – С. 15.
7. Шмоткін О. В. Громадянське суспільство і правова держава: єдність та розбіжності / О. В. Шмоткін// Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ: збірник наукових праць. – К. : Українська академія внутрішніх справ, – 1995. – С. 30.
8. Тодика Ю. М. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства / Ю. М. Тодика// Вісник Академії правових наук. – 1999. – № 2. – С. 3-12.

9. Щедрова Г. Громадянське суспільство: тенденції становлення і проблеми дослідження / Г. Щедрова // Наукові записки: збірник. – К. : ПІЕНД, – 2002. – Вип. 20. – С. 14.
10. Кириченко С. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави / С. Кириченко. – К. : «Логос», 1999. – С. 59.
11. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. ВНЗ / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – С. 159.
12. Андрущенко В. Інноваційний розвиток освіти в стратегії «українського прориву» / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2008. – № 2. – С. 11.
13. Гессен Г. С. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Г. С. Гессен, – М., 1995. – 496 с.
14. Масловська Т. С. Научно-системный анализ понятий и терминов, используемых в исследованиях проблем правового обеспечения образовательной деятельности / Т. С. Масловская // Право и образование. – 2004. – № 1. – С. 32-33.